

сортиспытанию зерновых культур об установлении авторства И.М. Еремеева по сорту озимой пшеницы «Украинка».

Ключевые слова: И.М. Еремеев, сорт озимой пшеницы, «Украинка 0246», Мироновская селекционная станция, Государственная комиссия из сортиспытания зерновых культур.

© *Sergiy Chernetsky*
(*Pereyaslav-Khmelnytsky*)

THE LITTLE KNOWN PAGES OF RESEARCH ACTIVITY OF PROFESSOR I. M. YEREMEYEV

The article introduces at the first time into the scientific circulation the material, concerning the petition to the People's Commissar of Agriculture of the USSR I. A. Benediktov to review the resolution of the State Commission for testing of grain crops to the establishment of authorship of I. M. Yeremeyev on winter wheat «Ukrainian».

Key words: I. M. Yeremeyev, variety of winter wheat, «the Ukrainian 0246», the Myronivka Breeding Station, the State Commission for testing of grain crops.

До редакції надійшла 8.10.2013.

УДК 631.4:001.8 (091)(477)

© *Олена Красікова*
(*Київ*)

ДОСЛІДЖЕННЯ ҐРУНТІВ УКРАЇНИ ПРОФЕСОРОМ ВОЛОДИМИРОМ ІВАНОВИЧЕМ КРОКОСОМ (1913–1929 РР.)

Розглядаються експедиційні дослідження ґрунтів професором Крокосом протягом 1913–1929 рр. Проаналізовано та узагальнено його внесок в розвиток ґрунтознавчої науки в Україні.

Ключові слова: ґрунтознавство, ґрунтознавчі дослідження, Секція ґрунтознавства СГНК НКЗС, ґрунтотворні породи, поховані ґрунти, лес.

У сучасних енциклопедичних виданнях ім'я українського вченого Володимира Івановича Крокоса (1889–1936 р.) пов'язують із геологічними дослідженнями четвертинної серії України, науковими працями з геології антропогену, палеозоології та палеонтології [14, с. 432]. І майже не згадується робота вченого в польових ґрунтознавчих дослідженнях, більшість з яких відбувалася за часів роботи Володимира Івановича в Сільськогосподарському науковому комітеті України, в 20-х рр. минулого століття, а деякі із заходів проходили безпосередньо під керівництвом проф. В. Крокоса. Таке упущення є недоліком видань радянського періоду. Періодика 30–40 рр. ХХ ст., що висвітлювала історію та стан тогочасного ґрунтознавства, не залишала поза увагою наукову діяльність проф. В. Крокоса з розвитку ґрунтознавства в Україні. В журналі «Почвоведение» за 1938 р. у статті, присвяченій видатній особистості свого часу В. Крокосу, підкреслювалась вагома роль вченого в ґрунтознавчих дослідженнях періоду 1928–1931 рр., зокрема і в складанні карт ґрунтів [2, с. 786].

За останні роки в Україні виходять наукові праці, виконуються дисертаційні дослідження, у яких відтворюється історія вітчизняної

аграрної науки. У багатьох із них ім'я В. Крокоса – дослідника ґрунтів відроджується разом з забутими іменами метрів сільськогосподарської дослідної справи Г. Маховим, О. Набоких та іншими вченими-аграріями.

Мета даної статті: систематизувати та проаналізувати діяльність проф. В. Крокоса в ґрунтознавчих експедиційних дослідженнях, визначити його внесок у розвиток ґрунтознавства в Україні.

Дослідження ґрунтів України В. Крокос розпочав ще зовсім молодим вченим у 1912 р. під керівництвом проф. В. Ласкарьова на території Бессарабії та Поділля. Але на той час вони мали суто геологічний характер.

Період 1913–1917 рр. можна відзначити в біографії вченого як початковий етап ґрунтознавчих досліджень, який розпочався із запрошення Володимира Івановича на посаду наукового співробітника в експедиції ґрунтознавця О.Г. Набоких. Обстеження ґрунтів проходили на території Одещини та північно-західної частини Катеринославщини і склалися з двох частин: польової та лабораторної. Метою дослідних робіт було вивчення «материнських» ґрунтотворних порід, найголовнішою з яких виявився лес. Для більш детального вив-

чення лесу В. Крокос використував методику О. Набоких – свердловини та шурфи (спеціальні викопні ями) глибиною до 6 м.

Експедиційні дослідження величезних територій півдня України дали В. Крокосу належний матеріал, щоб розібратися у «лесовій теорії». Наприкінці літа 1915 р. внаслідок польових дослідів поблизу залізничної станції Мигаєва вченим було зроблено припущення щодо чотирьохповерховостей лесу на Херсонщині. Варто зазначити, що до цих висновків О. Набоких і В. Ласкарьов виявили трьохповерховість лесових відкладів [8, с. 3–7].

Після повернення з експедицій В. Крокосом проведено низку лабораторних робіт. У зібраних гумусових зразках визначався відсотковий склад перегною та ступінь піщаності, отримані результати наносилися на 3-хверстову карту генерального штабу, крім цього складалися 10-тиверстні карти ізогумусових полос, ступеня піщаності, форм карбонатів та інших ґрунтових ознак.

За період опрацювання матеріалу вийшло друком ряд випусків під загальною редакцією О. Набоких: «Материалы по исследованию почв и ґрунтов Херсонской губернии» (1915).

Крім того вийшли три статті В. Крокоса (1915, 1916, 1919), в яких автор на прикладі штучних і природних розрізів, детально описав будову ґрунтів Херсонської губернії [4; 5; 6].

У 1920 р. після тривалої важкої хвороби пішов із життя талановитий вчений і шановний вчитель В. Крокоса – О. Набоких, внаслідок чого всі аналітичні роботи з експедиційними матеріалами призупинились.

Роком пізніше Бюро з дослідної справи при Одеському губземвідділі сформуло комісію під керівництвом Г. Танфільєва для розслідування залишених «набоківських» рукописів. У ході роботи комісія констатувала відсутність цілого ряду карт, таблиць, маршрутних списків та інших документів. В. Крокосу, як найближчому помічнику О. Набоких, було доручено непросте завдання: по можливості знайти і доопрацювати втрачені матеріали. Володимир Івановичу вдалося відновити 21 ґрунтовий профіль [7, с. 2].

УВ 1922 р. В. Крокос приступив до роботи з польовими матеріалами, порівнюючи отримані результати з спостереженнями попередніх дослідників: Н. Боголюбова, М. Криштафовича, С. Яковлева та ін.

Результатом дослідів стала праця, яка вийшла у 1924 р. «Лес і фосильні ґрунти південно-західної України». В цій роботі В. Крокос

характеризує фосильні ґрунти досліджуваної території, ретельно описує вміст гумусу по шарах ґрунту, пояснюючи незначну його кількість (у процентному відношенні) розкладанням за минулі роки (сотні, тисячі); визначає хімічний склад похованих ґрунтів, їх фізичний стан, що є наслідком діяльності давніх землетрусів. Вводить термін «фосильні земельні чорноземлі» для окремих земельних ділянок [8].

1925–1926 рр. Секція ґрунтознавства Сільськогосподарського наукового комітету України (СГ СГНКУ) за дорученням дослідного відділу Наркомзему організувала обстеження природно-історичних умов Низо-Дніпрянського (Олешківського) району. Головою закладу призначено проф. Г. Махова, його заступником і керівником гідрогеологічного відділу – проф. В. Крокоса [12, с. 65].

Після вдало проведених дослідів В. Крокос представив висновки за отриманим матеріалом у двох своїх працях, які вийшли 1926 р.: «Походження солонцюватих ґрунтів Низодніпрянського району» і «Наслідки геологічних обслідувань Нижне-Дніпрянського району».

В першій роботі автор надав докази щодо ступеневого засолення ґрунтів надморського району, пов'язуючи його з тогочасним зниженням місцевості. Вперше така гіпотеза про походження солонців з солонцюватого ґрунту була запропонована 1912 р. К. Гедройцем, пізніше, 1924 р. – Д.Г. Віленським.

Але на думку В. Крокоса, ці теорії не можна застосовувати щодо досліджуваного району, оскільки такі засолені ґрунти свідчать про зниження місцевості, а не про її підвищення. При зниженні місцевості, доводить автор, рівень ґрунтових вод піднімається і ґрунти починають засолюватись. Ґрунтотворний процес набуває наступного вигляду: барнястий ґрунт – барнястий ґрунт з ознаками солонцю – солонець – солонець з ознаками солонцюватого ґрунту – солонцюватий ґрунт. Наприкінці статті В. Крокос зауважив, щодо цієї роботи, як спроби притягнути явища динамічної геології – вікові коливання до з'ясування питань генетичного ґрунтознавства. В тогочасній ґрунтознавчій літературі вчений не знайшов, щоб хтось використував цю думку раніше [9, с. 42–48].

В іншій роботі вчений доводить, що лесова тераса Дніпра вкрита тільки першим поверхом лесу, через що вік тераси визначається останньою міжльодовиковою добою. Вивчення еолових нагромаджень приводить автора до висновку про польодовикові вікові коливання [10, с. 26].

В праці «Элементы почвенного плодородия и методика их научений» (1932) автори посилаються на ґрунтознавчі експедиції проф. В. Крокоса 1927 р. з дослідження ґрунтів Парфієвського комбінату і угідь Карловського цукрового заводу та відзначають значущість матеріалів, отриманих професором В. Крокосом щодо ґрунтотворних процесів, які впливали і впливають на утворення та розвиток ґрунтового покриву цих місцевостей [3, с. 38–39].

На жаль, більш детальної інформації щодо цих досліджень автору статті поки що встановити не вдалося.

1927 р. Секція ґрунтознавства СГНК НКЗС відрядила експедицію в справі дослідження ґрунтів Проскурівщини під керівництвом проф. В. Крокоса за замовленням і на кошти самої округи.

Звернувшись до історії дослідження ґрунтів цієї місцевості, варто згадати, що попереднім вивченням ґрунтів Поділля займалися відомі фахівці з ґрунтознавства: О. Набоких, А. Красюк і Г. Махов, але всі результати їхніх робіт мали свої недоліки, тому потребували деяких уточнень.

Роботи експедиції О. Набоких (1914–1915) вимушено призупинені внаслідок воєнних дій, а видана вченим мапа мала занадто схематичний характер щодо застосування її до вимог тогочасного життя, оскільки на ній не відокремлено деградовані чорноземлі й темно-сірі суглинки, в результаті чого не чітко виділено райони залягання кожного з цих типів ґрунтів.

Дослідження А. Красюка (1913) і видана за ними робота (1920) стосувались занадто невеликої смуги ґрунтів, щодо використання цих дослідів для всієї Проскурівської округи.

Експедиції Г. Махова охоплювали різні округи України (1922), підсумком яких вийшла друком 25-тиверстова мапа ґрунтів (1927), що мала детальніший опис ґрунтів Проскурівщини, розділяючи деградовану чорноземлю та відмічаючи невеликі острівці інших ґрунтів [1, с. 25–27].

Експедиційні роботи під керівництвом професора В. Крокоса проходили у 1927–1928 рр. До експедиції увійшли: керівник проф. В. Крокос, ґрунтознавці Д. Біленко, Л. Лепікаш, М. Бурчак-Абрамович, О. Каптаренко та ін.

За 1928 р. експедиція збрала значний матеріал у вигляді зразків ґрунту для подальшої аналітичної обробки і декілька десятків монолітів, що характеризували головні відмінні ознаки ґрунтів.

Взимку 1928–1929 рр. у Центральній агрохімічній лабораторії НКЗС було проведено необхідні роботи з ґрунтом і складені наукові звіти.

Оскільки кінцеве опрацювання матеріалу вимагало багато часу (не менше року), за згодою НКЗС надруковано попередню 10-тиверстову мапу ґрунтів Проскурівщини, складену Д. Біленком за загальною редакцією проф. В. Крокоса, пізніше складено 3-хверстову мапу ґрунтів [13, с. 3].

У 1929 р., після систематизації накопиченого величезного матеріалу вийшла друком стаття В. Крокоса «Ґрунтотворчі породи Проскурівської округи». У ній вчений детально характеризує склад порід геологічних пластів, які являють собою ґрунтотворну підстеляючу поверхню, від найдавніших покладів до останніх – четвертинних.

Враховуючи спостереження попередніх дослідників – В. Ласкарьова, О. Набоких, А. Красюка, автор наводить власне припущення щодо виникнення четвертинних порід, а саме – їх озерне чи річкове утворення. За відомостями В. Ласкарьова, О. Набоких та А. Красюка лесова серія Проскурівщини розпадається на два поверхи, а дослідження експедиції проф. В. Крокоса дали підстави для висновку, що поверхів лесу не менш ніж три. Третій поверх було знайдено біля с. Порохні на захід від залізничної станції Войтівці. Щодо складу та часу утворення похованих ґрунтів, автор робить такі висновки: перший похований ґрунт виявлено такими відмінностями чорноземельних ґрунтів як грубого, вилугованого та деградованого; другий похований ґрунт має сіре гумусове забарвлення та підстеляється давнім кротовинним лесом. Чорноземельний характер похованих ґрунтів свідчить про їх утворення за часів панування воєного степу. Також автор відмічає й наявність похованих кротовинних лесів в районах селищ Тарнаруди, Іванківці, Порохні, Книжківці. Це явище – на яке в свій час звернув увагу ґрутознавець О. Набоких [13, с. 11–18].

Результати Проскурівської експедиції надали змогу В. Крокосові підійти ближче до питання про час утворення Летичівської низовини [11, с. 156].

Отже, проф. В. Крокос зробив вагомий внесок у розвиток ґрунтознавства в Україні. Учений вперше поставив питання про чотирьохповерховість лесу на півдні України, і про трьохповерховість лесу на Поділлі. Він зробив неocenний внесок у відновлення та доопрацювання матеріалів набоківських

експедицій по дослідженню ґрунтів півдня України. Успішно впровадив ідею використання явищ динамічної геології для вирішення питань генетичного ґрунтознавства. В. Крокос запропонував власну гіпотезу щодо походження четвертинних відкладів Проскурівської округи, під його науковим керівництвом проведено низку ґрунтознавчих експедиційних

досліджень, зокрема укладено та видано 10-тиверстову мапу ґрунтів Проскурівщини. Наукова спадщина вченого за визначені хронологічні рамки дослідження складає близько 60-ти наукових публікацій.

Перспективами подальших розробок даної теми є аналіз наукової спадщини В. Крокоса, зокрема еволюції наукової думки вченого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Біленко Д.К. Ґрунти Проскурівської округи з мапою / Д.К. Біленко // Матеріали дослідження ґрунтів України. – К.: Вид. відділу ґрунтознавства та Проскурівського округового Зем. Від., 1929. – Вип. III. – С. 25–51.
2. История и современное состояние почвоведения проф. В.И. Крокос (некролог) // Почвоведение, под ред. В.Р. Вильямса. – М.; Л.: Наркомпрос РСФСР, 1938. – С. 786–787.
3. Канивец И.И. Элементы почвенного плодородия и методы их научения / И.И. Канивец, А.И. Гнатовская. – Х.; К.: Изд-во НКСнаба УССР, 1932. – 166 с.
4. Крокос В.И. Изменился ли климат Тираспольского уезда Херсонской губернии со времени межледниковой эпохи / В.И. Крокос // Материалы по исследованию почв и ґрунтов Херсонской губернии. – Одесса: Тип. Акц. Южн. Общ. печ. Дела, 1915. – Вип. 6. – С. 7–16.
5. Крокос В.И. Некоторые данные по геологии Тираспольского уезда Херсонской губернии / В.И. Крокос // Геологический Вестник. – Петроград, 1916. – Т. II. – № 2. – С. 57–64.
6. Крокос В.И. К вопросу о составе послетретичных отложений южной России / В.И. Крокос // Зап. Общ. Сельского хозяйства Южной России. – Одесса, 1919. – Т. 88–89. – Кн. 1. – С. 95–114.
7. Крокос В.И. Морфологическая и геологическая характеристика почвоґрунтов / В.И. Крокос // Материалы для характеристики почвоґрунтов Одесской и Николаевской губ. (б. Херсонской). – Одесса: Изв. Областного управления по опытному делу, 1922. – Ч. I. – Вип. 1. – 38 с.
8. Крокос В. I. Лес і фосильні ґрунти південно-західної України / В.І. Крокос: (доп. на IV-у міжнар. конф. Ґрунтознавства в Римі 12–19 трав. 1924 р.) / У.С.С.Р., Н.К.З.С., СГКУ. Секція Ґрунтознавства. – Х.: Друкарня-літогр. Книгоспилки, 1924. – 13 с. – Окр. відб. з журн. «Вістн. С.- Г. Науки», ч. 3–4 за 1924. на укр. і фр. мовах.
9. Крокос В.І. Походження солонцюватих ґрунтів Низово-Дніпрянського району / В.І. Крокос // Вісті Одес. сільськогосп. ун-ту. – Одеса.: Тип. Т-ва «Станок», 1926. – Вип. II. – С. 42–48.
10. Крокос В.І. Наслідки геологічних обслідувань Нижнє-Дніпрянського району / В.І. Крокос // Матеріали по дослідженню ґрунтів України. – Х.: Вид-ня відділу ґрунтознавства. – 1926. – Т. I. – Вип. 3. – С. 19–30.
11. Крокос В.И. Возраст Летичевской низменности / В.И. Крокос // Записки Одесского общества естествоиспытателей. – 1928. – Т. XLIV. – С. 155–169.
12. Крокос В.І., Геологічний та гідрогеологічний нарис Низодніпрянського району / В.І. Крокос, П.І. Луцький // Труды українського науково-дослідного геологічного інституту. – К.: Київ-Друк, 1929. – Т. 3. – С. 65–106.
13. Крокос В.І. Ґрунтотворчі породи Проскурівської округи // Матеріали дослідження ґрунтів України / В.І. Крокос. – К.: Вид. відділу ґрунтознавства та Проскурівського округового Зем. Від., 1929. – Вип. III. – С. 11–20.
14. Украинская советская энциклопедия: В 12-ти т. – К.: Изд-во УСЭ, 1981. – Т. 5. – 559 с.

© Елена Красикова
(Киев)

ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЧВ УКРАИНЫ ПРОФЕССОРОМ ВЛАДИМИРОМ ИВАНОВИЧЕМ КРОКОСОМ (1913–1929 ГГ.)

Рассматриваются экспедиции по исследованию почв профессором В. Крокосом 1913–1929 гг. Проанализирован его вклад в развитие почвоведения в Украине.

Ключевые слова: почвоведение, исследование почв, Секция почвоведения СХНК НКЗС, почвообразующие породы, погребенные почвы, лёс.

**INVESTIGATIONS OF SOILS OF UKRAINE BY PROFESSOR
VLADIMIR IVANOVICH KROKOS (1913–1929 YEARS)**

Survey by expeditions of professor Krokos to study soils during the years 1913–1929. Analyzed his contribution to the development of soil science in the Ukraine.

Key words: soil science, the study of soils, Soil Science Section, parent rocks, buried soils, loess.

До редакції надійшла 12.10.2013.

УДК 001.4:63:025.326(093)(477)

© Тетяна Підгайна
(Київ)

**НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ К.І. ОСЬМАКА (1890–1960)
З РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
В ІНСТИТУТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ ВУАН**

На основі аналізу архівних документів досліджено процес становлення та діяльності ІУНМ ВУАН, охарактеризовано принципи його наукової роботи. Визначено роль Інституту української наукової мови як провідної установи з розвитку галузевої термінології та показано вклад у цей процес членів сільськогосподарського відділу, серед яких вагомий внесок належить вченому К.І. Осмаку.

Ключові слова: Кирило Іванович Осмак, сільськогосподарська термінологія, Інститут української наукової мови, редактор, сільськогосподарський відділ.

В умовах сьогодення залишається комплексно не досліджена історія вивчення сільськогосподарської термінології та внесок окремих інституцій в цей процес. Встановлено, що на початку ХХ ст. цією справою займалися агрономічні гуртки при вищих навчальних закладах, а саме: Московського сільськогосподарського інституту, Київського політехнічного інституту та громадському творчому об'єднанні – Харківському Товаристві імені Квітки-Основ'яненка. В 1913 р. всі свої напрацювання у вигляді кількох тисяч карток із записами сільськогосподарської, природничої і технічної термінології та номенклатури представники від термінологічних гуртків передали Київському науковому товариству [11, с. 12]. Тільки в 20-ті роки минулого століття координуючу роль у цьому важливому для подальшого розвитку аграрної науки питанні взяв на себе Інститут української наукової мови (ІУНМ) ВУАН.

Стосовно діяльності даної установи, на сьогодні, на жаль, взагалі не існує спеціальних історичних наукових досліджень. Ряд сучасних історіографічних праць присвячено організації та діяльності Інституту мовознавства імені О.О. Потебні, який було реорганізовано у 1930-х рр. з ІУНМ. У той час, як відомості про ІУНМ майже відсутні, лише стисло подається фактологічний матеріал щодо його заснування.

В ньому згадується, що Інститут української наукової мови було створено у травні 1921 р. на основі правописно-термінологічної комісії ВУАН, а також термінологічних комісій Київського українського наукового товариства [5]. У іншому виданні зазначається, що функції ІУНМ полягали у виробленні наукової термінології, укладенні галузевих словників, дослідженні проблем прикладної і теоретичної лінгвістики тощо [6].

Метою статті є на основі комплексного історико-наукового аналізу розкрити роль ІУНМ щодо розвитку сільськогосподарської термінології та показати вклад К.І. Осмака в цей процес.

Днем заснування ІУНМ слід вважати 30 травня 1921 р. коли внаслідок злиття правописно-термінологічної комісії Всеукраїнської Академії Наук, а також термінологічних комісій Київського українського наукового товариства утворюється дана інституція. Головою Інституту обирають академіка А. Кримського. ІУНМ має завдання створити більше тридцяти термінологічних словників з різних галузей знань.

Поступово формуються структурні відділи Інституту і наприкінці 1925 р., їх було шість: природничий, технічний, сільськогосподарський, соціально-економічний, містецький, правничий [12, с. 5]. Останній на початку січня 1926 р. відокремлюється від